

Spoštovani navzoči,

v prav posebno čast mi je, da lahko danes ob podelitvi Tischlerjeve nagrade Nužaju Tolmaierju spregovorim besede zahvale človeku, ki vse svoje življenje kot nenehna svetla luč gori za slovensko kulturo in jezik in za slovensko skupnost na Koroškem.

Ko so mediji začeli poročati, da je letošnji prejemnik Tischlerjeve nagrade Nužaj Tolmaier, so ljudje po Facebooku začeli množično čestitati in ugotavljati, da gre nagrada v prave roke in da si je »Nužaj to že davno zaslužil«. Tudi Narodnemu svetu koroških Slovencev in Krščanski kulturni zvezi je bilo vsa leta jasno, da prav Nužaju Tolmaierju ta nagrada pripada. Odborniki pa so zanj izbrali posebno leto – leto spomina na 80-letnico pregona koroških Slovencev, leto, v katerem bo Nužaj praznoval 80-letnico svojega rojstva. V času najhujše krutovlade se je rodil v nemškem taborišču. To naj bo leto, v katerem naj bo prav Nužajevo življenje spomin in trajen opomin.

Nužaj Tolmaier je v pismu Darki Zvonar za Sobotno prilogo Večera, 5. avgusta 2017, zapisal:

Doma sem v Verovcah, fara Radiše, občina Žrelec, rodil pa sem se v taborišču Frauenaaurach v Erlangnu kot sin pregnanke Marije Tolmajer, ki je bila izgnana z mojo 14-mesečno sestro Marjanco in očetovo teto Mojco Orlič. Vse tri so gestapovci 14. aprila ob rani uri zjutraj odpeljali. Mama je padla v nezavest, takšno so jo naložili na konjsko vprego in jo odpeljali do tovornjaka na gorski cesti. Zbudila se je šele v zbirnem taborišču v Celovcu. Z nami sta bila tudi očetov polbrat Nužaj Wieser in mati, moja babica, Ana Wieser. Oče je bil leta 1941 kot vojak po sili vpoklican v nemško vojsko.

O pregonu si doma z mamo v moji mladosti nismo upali govoriti. Če je kdo kaj o tem vprašal, je mama padla v nezavest, prav tako, če je prišel tuj pismonoša ali policist, ko je zagledala, nenapovedano, uniformo.

Ko smo se junija 1946 vrnili domov – oče se je vrnil iz ruskega ujetništva januarja 1946 –, so bili na domačiji nastanjeni Nemci iz Kanalske doline. Po vrnitvi je bilo gospodarsko poslopje podrto in hiša opustošena, zato smo nekaj časa stanovali pri maminih starših. To travmo smo otroci vseskozi doživljali doma. Danes, ko sem sam, mi večkrat prihaja v zavest to kruto obdobje, ki nas je zaznamovalo. Oče je, ko se je vrnil iz ujetništva, rekel, »da pozabimo naj ne, odpustimo pa ja.«

Nužajevo versko in kulturno življenje se je oblikovalo v domači hiši. Oče in mati sta mu posredovala verske in kulturne vrednote. Tako je že v rani mladosti nastopal na gledališkem odru, v nekdanjem farovškem hlevu, sedanjem kulturnem domu. Pevsko ga je oblikovala mati, ki je bila čudovita pevka, v družini so skupno prepevali, predvsem ob praznikih.

Oče je bil zelo zagnan kulturnik. Ob nedeljah so po kosilu morali otroci glasno brati iz slovenskih časopisov, iz glasila Otrok božji in šolskega lista Mladi rod. Veliko pozornost je polagal na slovenski jezik in skrbel je, da so se izobraževali ob šoli. Poslal ga je na polletni tečaj na orglarski šoli na Kamnu in polletni tečaj slovenske kmetijske šole v Tinjah, kjer je dobil poleg strokovne tudi kulturno izobrazbo. Gledališče in petje in slovenska beseda so temelji, na katerih je Nužej Tolmaier gradil »narodovo omiko« v številnih funkcijah, v katerih je deloval, predvsem pa kot tajnik Krščanske kulturne zveze in kot predsednik Narodopisnega društva Urban Jarnik.

Pri služenju vojaškega roka je občutil, kakšno sovraštvo je imela vojaška oblast do Slovencev. V raznih govorih so vedno znova opozarjali, »da prihaja sovražnik z juga,« pravi Nužej, govorili so o prvi svetovni vojni, o soški fronti, o obrambnih bojih in koroškem plebiscitu, o drugi svetovni vojni in partizanih. Da bi bil Hitlerjev režim kaj zakrivil, o tem niso slišali nič.

Nužej Tolmaier, ki sodi med najbolj prepoznavne kulturnike, je začel svojo poklicno pot kot delavec v tovarni usnja Hans Neuner v Celovcu, ker od hribovske kmetije ni bilo mogoče živeti. Večina delavk in delavcev je znala slovensko, ni pa naletel na nobenega, ki bi bil zaveden Slovenec in bi tudi doma govoril slovensko.

V pismu Darki Zvonar, objavljenem v Večeru, pravi:

V našem oddelku nas je bilo 50 moških. Izvedeli so, od kod prihajam, da je oče aktiven Slovenec ter da sem tudi sam aktiven v kulturnem in verskem življenju koroških Slovencev. Začeli so me zmerjati »čuš«, »jugo«, »Tito«, »pojdi nazaj čez mejo« ipd. Šele čez nekaj časa me je kolega opozoril, da vse o mojem življenju in življenju naše družine »izdaja« nekdo iz zavedne slovenske družine, ki je bil pred vojno celo aktiven igravec in pevec v slovenskih vrstah, po vojni pa si je priimek prepisal v nemško obliko.

Ko so me nekoč spet psovali, sem se opogumil in se javno zahvalil temu delavcu, da me izdaja kot Slovenca. Na ves glas sem zavpil, da sem to, kar sem, in da bom ostal to, kar sem. Še zdaj ne vem, od kod sem dobil korajžo, da sem glasno izpovedal, kar sem mislil, in se javno izpostavil kot Slovenec. Od takrat najprej sem imel mir, le redko je še kdo rekel kakšno psovko. Potem sem bil celo izvoljen v sindikat.

Nužej Tolmaier se je zavedal, kako se je večina rojakov, ki so zapustili svoje kmečke domove, narodno spreobrnila in prilagodila nemškemu delavskemu okolju. Mladina, ki ni dobila dela v obratih, ki so bili pozitivni do koroških Slovencev, je bila izpostavljena hudemu pritisku.

V šestdesetih letih je bil Nužej Tolmaier tajnik Slovenskega prosvetnega društva Radiše. Novembra leta 1965 sta ga nagovorila Valentin Inzko starejši, ki je bil predsednik Narodnega sveta koroških Slovencev, in Pavle Zablatnik, ki je bil predsednik Krščanske kulturne zveze, če bi bil pripravljen prevzeti poldnevno službo pri KKZ in poldnevno službo pri NSKS. Ta izziv je sprejel s pristankom bodoče žene. Tako je začel službo pri Narodnem svetu, kjer je zbiral člane in članarino. Polovično službo pri KKZ so financirali člani društva in člani farnih

mladin. 27. decembra 1965 je bil izvoljen kot tajnik KKZ in to funkcijo je opravljal do marca leta 2004. Od leta 2004 naprej je predsednik Narodopisnega društva Urban Jarnik.

V obeh funkcijah je Nužej Tolmaier razvil vsebinsko široko in ideološko odprto kulturno in narodopisno dejavnost. Vse ga je zanimalo, za vse se je navdušil, za vso dejavnost je razvil poseben čut, za vse se je ogrel, predvsem pa je to tudi izpeljal kot odličen organizator in mentor, ki je tudi sam poprijel za vsako delo, če je bilo treba prevažati lutkarje, iskati informante na terenu ali gradivo po arhivu. Predvsem je imel na skrbi finance, prošnje in poročila, zato je bil in je iskreno hvaležen vsaki ustanovi, ki je podprla in podpira kulturne dejavnosti. Obračal se je tudi na domača podjetja in banke in od njih prejemal podporo za kulturne dejavnosti, za katere si je močno prizadeval, da jih uresniči.

Njegova ljubezen do gledališča in glasbe, ki jo je prinesel od doma, je rodila bogate sadove, za katere smo lahko iz srca hvaležni. Predvsem pa je neomajna njegova ljubezen do slovenskega jezika. Največjo skrb je posveča mladini in skuša po svojih močeh postoriti vse, da mladina govori slovensko narečje, da se mladi naučijo slovenskega knjižnega jezika in da mladi kulturno ustvarjajo na področjih gledališča, glasbe, filma in literature. Izredno ga veseli, da vnuki in vnukinje z otroki govorijo slovensko tudi v nemškem okolju. Mladim se je posvetil že na začetku svoje dejavnosti pri Krščanski kulturni zvezi – Oder mladje, Lutke mladje, Film mladje – so bili pomembni mejniki, ki so v kulturno ustvarjalnost pritegnili mlade.

Številne pobude pri Krščanski kulturni zvezi je skovala »trojica« Franc Kattinig, Janko Zerzer in Nužej Tolmaier na pohodih in sestankih. Niso »čencarili«, ustvarjali so z vso nemo, se prekašali v iskanju idej za razvoj jezika in kulture in ustvarili pomembne dolgoletne stalnice Krščanske kulturne zveze: Teden mladih umetnikov na Reberci, Jezikovne počitnice v Novem mestu, gledališke delavnice v Fiesi in Ankaranu, glasbene delavnice, literarne natečaje za mlade, govorniški natečaj ob Tischlerjevi nagradi in Tischlerjevo nagrado, Einspielerjevo nagrado za nemško govoreče, ki se pošteno trudijo za enakopravnost slovenskega jezika in kulture, iniciativo Slovenščina v družini, ki skrbi tudi za ohranjanje slovenskih narečij na Koroškem, filmsko dejavnost, potopise po koroških poteh in še bi lahko naštevali.

Teden mladih umetnikov na Reberci v sodelovanju s Poldejem Zundrom in Katoliško mladino vsako leto vabi številne otroke, ki z navdušenjem sodelujejo in leto za leto prihajajo, dokler niso prestari.

Nužej Tolmaierju je posebej pri srcu gledališče – o tem bo danes spregovorila Breda Varl. Ve, da je to enkratna jezikovna šola za otroke in mlade, ki podpira učenje knjižnega jezika v zamejstvu in usposablja otroke in mladince za javne nastope. To je najpomembnejša šola za bodoče odbornice in odbornike slovenskih krajevnih društev.

Nužej Tolmaier se je vedno trudil za strokovno pomoč društvom pri gledališki, glasbeni (predvsem zborovski) dejavnosti in pri večjih kulturnih projektih krajevnih društev. Pri tem poudarja, da so slovenska kulturna društva steber slovenstva na Koroškem.

Ko so leta 1969 v Delavski zbornici v Celovcu potekali Koroški kulturni dnevi v organizaciji ustanov KKZ in SPZ ter NSKS in ZSO, sta Erich Prunč in Janko Zerzer predlagala, da naj bi koroški Slovenci ustanovili slovenski znanstveni inštitut, ki naj bo skupen! Sicer do tega ni prišlo, ustanovljen pa je bil inštitut v okviru ZSO. Krščanska kulturna zveza pa je leta 1983 ustanovila etnološki oddelek, leta 1992 pa inštitut Urban Jarnik. Oba inštituta danes dobro sodelujeta in se strokovno podpirata.

Nužej Tolmaier je k raziskovalnemu delu pritegnil mlade. Povabil me je še kot študentko, da sem začela sodelovati pri novo ustanovljenem inštitutu Urban Jarnik. Sodelovali so uveljavljeni strokovnjaki, bilo pa je tudi polno mladih, ki jih je Nužej Tolmaier podpiral pri pisanju diplomskih in magistrskih del. Ko se je po študiju z Dunaja vrnila Uši Sereinig, je tudi njo takoj nagovoril in vključil v delo. Osebo jih je spremljal na terenu in jim odprl vrata do ljudi. Prizadeval si je, da bi mlade Korošice in mladi Korošci ostali na Koroškem in tu ustvarjali. Nagovoril je Milko Olip, ki je bila odgovorna za gledališče pri KKZ, da je prevzela tajništvo inštituta – z vso močjo si je prizadeval, da je inštitut dobil trdne osnove.

Ko sem začela pri novoustanovljenem inštitutu Urban Jarnik, se je moral Nužej za narodopisno delo zagovarjati. Narodopisje je bilo označeno kot starinsko, slovensko narodopisje tudi kot etnocentrično. Nužej Tolmaier pa je narodopisje razumel povsem drugače, kot naročilo, da je treba k ljudem, pri njih zapisovati in zapisovati in še enkrat zapisovati, in to objaviti in »vrniti ljudem to, kar so dali«. Nastala je nadvse produktivna publicistična dejavnost Krščanske kulturne zveze in inštituta Urban Jarnik. Njena vrednost je tem večja, saj večina pričevalk in pričevalcev, ki so zaupali svoja pričevanja, ne živi več. Nastala so temeljna dela, ki jih je mogoče v prihodnosti dopolniti in nadgraditi.

Nužej Tolmaier je pri Krščanski kulturni zvezi med drugim spodbudil izid glasbenih zapuščin glasbenih ustvarjalcev Franceta Cigana in Jerka Bezića, Antona Nageleta, Mira in Pavla Kernjaka, Silva Miheliča in Milke Hartman. Vključeval je glasbenike, pevovodje in glasbene urednike iz Koroške Berteja Logarja, Jožka Kovačiča, Jožeta Ropitza, Lenčko Kupper, Janeza Petjaka, Miha Sadjaka in Edija Oražeta in iz Slovenije Egija Gašperšiča, Lajka Milisavljeviča, Jožka Kerta, Mitja Gobca, Mirka Cudermana, Jasno Nemeč Novak in druge. O tej bogati glasbeni dejavnosti bo danes spregovoril prof. Egi Gašperšič.

Z prizadevnostjo in spremstvom Nužeja Tolmaierja so izšle pomembne publikacije o osebnostih iz kulturnega življenja koroških Slovencev: o Tomažu Holmarju, Lovru Kaslju, o bratih Kristu in Mirku Sriencu, Milki Hartman, Mirku Kumru Črčeju, Pavletu Zablatniku, Vinku Poljancu, Metodu Turnšku, Valentinu Inzku star. in Jošku Tischlerju. Inštitut Urban Jarnik pa je izdal publikacije o Urbanu Jarniku, Matiju Majarju Ziljskem in Josipu Šašlu. Nužej Tolmaier je pridobil pomembne zapuščine slovenskih kulturnih ustvarjalcev in skrbi zato, da je gradivo z objavami dostopno.

Izredno obsežna je narodopisna bera, saj publikacije pokrivajo vsa področja etnologije: krajevne monografije, arhitekturno dediščino in bivalno kulturo, noše in oblačilno kulturo, rokodelstvo, otroške igre, šege in navade, ljudske pesmi, pripovedi in pregovore, zdravilstvo in zdravstveno kulturo in nagrobne napise. Zlasti pomembna je zbirka življenjepisov v seriji

Tako smo živeli, v kateri je izšlo 12 knjig in bilo posnetih 26 filmov. Pomembne so krajevne monografije o Selah, Vogrčah in Dobrli vasi. Bil je tudi gonilna sila pri postavitvi etnološkega muzeja na Kostanjah, prvega muzeja koroških Slovencev. Že pred tem se je trudil za ponovne uprizoritve vseh Drabosnjakovih ljuskih iger. V zadnjem desetletju Nužej Tolmaier kot predsednik podpira obsežne dejavnosti na področju dokumentacije ledinskih in hišnih imen, zemljevidi s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni pa zbujajo pozornost na deželni, državni, evropski in mednarodni ravni.

Nužej Tolmaier je kot tajnik KKZ in predsednik inštituta Urban Jarnik spremljal nastanek številnih publikacij, za katere je skrbel kot organizator, ki je nagovarjal avtorje in urednike, iskal informante, se zanimal za arhivsko gradivo, skrbel za lektorje, oblikovalce, finance in še bi lahko naštevali. Prav posebna pa je njegova pesmarica Tiha zemlja s pesmimi z Radiš in iz okolice, kjer je Nužej Tolmaier bil sam v vlogi urednika. Prav tako zavzeto kot vedno je tokrat sam iskal arhivsko gradivo, snemal ljudi na terenu, zbiral podatke, sestavljal biografije, razmišljal o vsebini, urejeval gradivo – in pesmarica je rasla ob njej pa so izšle še tri zgoščenke. Tako je Nužej izkazal najbolj čisto ljubezen do svojih Radiš, do svojega ljubega doma. Nužej je v knjigo vlil so svojo srčno kri, v zavesti, da je slovenska pesem v taborišču dajala up na svetlejšo prihodnost doma.

Danes smo lahko hvaležni, da je Nužej Tolmaier zbral okoli sebe izvrstne raziskovalke in raziskovalce, slavistko Herto Maurer-Lausegger, glasbenega etnologa Berteja Logarja, arhitekta Petra Fistra, etnologinjo Majdo Fister, umetnostno zgodovinarico Bredo Turk Vilhar in etnologinjo Marijo Makarovič, ki so sodelovali pri etnološkem oddelku Krščanske kulturne zveze, od leta 1992 naprej pa pri novo ustanovljenem inštitutu Urban Jarnik, ki ga je vodil duhovnik, šolnik in etnolog Pavle Zablatnik. Pritegnil je številne uveljavljene raziskovalce in raziskovalke iz Slovenije, predvsem pa je nagovarjal tudi mlade raziskovalke in raziskovalce iz Koroške za sodelovanje pri inštitutu.

Prav tako si je prizadeval za sodelavke in sodelavce pri Krščanski kulturni zvezi, ki jih je nastavil in vključil v delo, da so skrbeli za področja gledališča, izobraževanja odraslih in mladinskega dela, kar so bila glavna težišča Krščanske kulturne zveze. V 1980-ih letih se je tudi trudil, da je zaposlil brezposelne dvojezične učiteljice in učitelje, dokler niso dobili dela. Poskrbel je tudi za to, da je Krščanska kulturna zveza dobila civilnika.

Nužej Tolmaier je v dolgih letih delovanja navezal in stkal iskrena prijateljstva v celotnem slovenskem kulturnem prostoru, v Sloveniji, na Koroškem in avstrijskem Štajerskem, v celotnem zamejstvu, pri Slovencih v Južni in Severni Ameriki, po Evropi in Avstraliji, inštitut Urban Jarnik pa je z njim vzpostavil tudi stike s sorodnimi nemškimi znanstveno-kulturnimi ustanovami na Koroškem in po Avstriji.

Prav posebej pa mu je pri srcu naša Zilja, zato se je letos zelo razveselil obiska ministrice Helene Jaklitsch na Zilji. Hodil je na Ziljo in tja vodil raziskovalke in raziskovalce, ko slovenska pesem in beseda tam niso bili zaželeni. Na Ziljo je opozoril Lajka Milsavljeviča, Marijo Makarovič, Bredo Vilhar, Uši Sereinig in druge, da so beležili ziljske kulturne

posebnosti in kulturno zgodovino Ziljanov, ziljske slovenske pesmi in ziljsko narečje. Vztrajal je, danes se tega jezikovnega bogastva na Zilji zavedajo tudi nemški sodeželani.

Časovni okvir danes onemogoča, da bi naštel vse pomembne dejavnosti, s katerimi je Nužej Tolmaier oblikoval kulturno življenje in narodopisno dejavnost pri Slovencih na Koroškem. Dragoceni so ti njegovi spomini, ki sva jih nekajkrat zapisovala za razne priložnosti. Zelo rada bom zapisala še več njegovih izkušenj in spominov – da bo ostalo zapisano. Zato ga tudi ob tej podelitvi vabim, da še večkrat pride v mojo pisarno in prinese svoje zapise, da bova sestavljala mozaik njegovih bogatih življenjskih izkušenj.

Nužej je doživljal tudi grenke trenutke, razočaranja s strani nemških nestrpnih, pa tudi znotraj narodne skupnosti. Ko smo se mladi vključevali v slovenske strukture in jih začeli sooblikovati in smo bili soočeni s tem, kako prepričljivo delovanje med nami, mi je moj vrstnik nekoč rekel: »Občudujem Nužeja. Koliko je on že grenkega doživel, pa je še zmožen, da gori kot prvi dan. Ne vem, če bom jaz tako dolgo zdržal.«

Nužej je bil tudi odgovorni urednik Našega tednika, in kot takega ga je koroški Heimatdienst tožil vsaj trikrat. Bil je tudi obsojen in zapisan v kazenski seznam, kot da je zločinec on in ne tisti, ki so z besedo in dejanji hujskali proti manjšini, on pa se je branil. Pravica, tako kot pri hlapcu Jerneju, ni bila na njegovi strani. Da je pravica na strani močnih tudi še danes, je grenko izkustvo, saj bolj spoštujejo tiste, ki so nekoč hujskali proti manjšini, kot pa žrtve nacizma, kot je to Nužej Tolmaier.

Zato je pomembna Tischlerjeva nagrada, ki postavlja na oder osebe, ki se trudijo za slovenski jezik in kulturo na Koroškem, z vsem srcem, z vsem prepričanjem, z vsem svojim življenjem in tako zagotavljajo manjšini jezikovni in kulturni napredek.

Če bi danes tukaj govoril Joško Tischler, bi rekel: »Nužej, ponosen sem nate. Hvala za vse.« Hvala za vse, to ti izrekamo tudi mi vsi skupaj na Koroškem – od Šmohorja na Zilji do Potoč v Podjuni, Slovenija, zamejstvo in zdomstvo.